

آیین‌های محرم در گوگان آذرشهر آذربایجان شرقی

حیدر حجازی

در مدح و رثای سالار شهیدان و واقعه کربلا زمزمه می‌کنند. این مراسم پس از گردش در مسیر معین و توقف در مساجد و تکایا، کمی مانده به اذان مغرب پایان می‌یابد.

عزاداری رسمی ماه محرم در شهر گوگان با مراسم شربت شهدا آغاز می‌شود که در برخی شهرهای دیگر، به «علم‌چینی»، «علم‌اندازی»، «علم‌پوشی» و... معروف است.

چراغ‌گردانی (چراغ‌سحری)

یکی از کهن‌ترین آیین‌های مذهبی در ماه محرم در این شهر، مراسم چراغ‌گردانی یا چراغ‌سحری است و از آنجا که در قدیم عزاداران هر یک از دسته‌های شهر شب‌ها به هنگام دسته‌روی در کوچه‌ها و خیابان‌ها مشعل‌هایی را برای روشنایی حمل می‌کردند، به این نام مشهور شده است. امروزه به جای مشعل و آتش، از

عزاداری رسمی ماه محرم در شهر گوگان با مراسم شربت شهدا آغاز می‌شود که در برخی شهرهای دیگر، به «علم‌چینی»، «علم‌اندازی»، «علم‌پوشی» و... معروف است.

عصر روز دوم محرم ساکنان بخش علیا و خیابان‌های اطراف در روبروی مسجد امام و ساکنان بخش سفلا و محله‌های مربوط در میدان نماز و جلوی مسجد جامع شهر به نواختن طبل، شیپور و سنج می‌پردازند. با افزوده شدن بر تعداد عزاداران، دسته‌های عزاداری تشکیل می‌شوند که هر دسته به سوی مساجد و تکایای محله خود روانه می‌گردند. این دسته‌ها که در پیشاپیش آنها علم‌های سیاه و سبز حمل می‌شود، با نظم خاصی به یک مسجد، تکیه و یا حسینیه سر زده، مدتی استراحت می‌کنند و پس از نوشیدن شربت، به مسجد، تکیه و یا حسینیه دیگر می‌روند. آنچه این رسم قدیمی را مزین می‌کند، احترام به پیرمردان است؛ به گونه‌ای که آنان پیشاپیش دسته قرار می‌گیرند و پس از آنها جوانان، نوجوانان و کودکان حرکت می‌کنند. عزاداران با شیوایی خاصی اشعاری را

مهتابی و چراغ‌های گردان استفاده می‌شود.

این مراسم بعد از به‌جا آوردن نماز عشاء دوم محرم از یک مسجد یا حسینیه شروع می‌شود و تا شب عاشورا ادامه دارد. دسته‌جات سینه‌زن و پشت سر آنها زنجیرزن و سایر دسته‌جات، هر کدام از محله و خیابان‌های خود به طرف بازار شهر حرکت می‌کنند. گروهی از دسته‌جات هم به میدان نماز می‌آیند و در آنجا به عزاداری و نوحه‌خوانی می‌پردازند.

در شب‌های چراغ‌گردانی در هر یک از دسته‌جات شمایل‌هایی بزرگ در سینی‌های مخصوص به همراه شمع و گل حمل می‌شوند و همچنین صفوف جلوی این دسته‌ها با پرچم‌ها و علم‌های مختلف تزیین شده است. در دهه اول محرم، این مراسم رفته رفته هر شب نسبت به شب قبل، از شکوه و عظمت بیشتری برخوردار می‌شود؛ چنانکه در شب‌های تاسوعا و عاشورا به اوج خود می‌رسد. در این دو شب هزاران نفر برای شرکت در عزاداری هیئت‌های حسینی و یا تماشای مراسم، از شهرها و روستاهای اطراف و حتی از مرکز استان و استان‌های مجاور به این شهر می‌آیند. همچنین در این شب‌ها هیئت‌های عرب نیز سینه‌زنان و زنجیرزنان در عزاداری شرکت می‌کنند و به نوحه‌خوانی و سوگواری می‌پردازند.

بسته‌شدن راه فرات

این مراسم مخصوص سه شب آخر چراغ‌گردانی است؛ به این شکل که پس از اتمام مراسم سینه‌زنی، عزاداران در هر یک از دسته‌ها در زمان خاصی از حرکت باز می‌ایستند و رو به قبله می‌کنند، آنگاه مداحان

به همراه رؤسای دسته این نوحه را سر می‌دهند:

آخدون عالم د ندن کوه و بیابانه فرات

اولمادون قسمت حسینیه، دونه سن قانه فرات

(برگردان: ای، فرات، تو که از تمام نقاط، از کوه گرفته تا بیابان‌ها، سرازیر شدی / ای فرات، آبت خونین باد که قسمت حسین نشدی!)

سپس سایر عزاداران در حالی که به نشانه اعتراض دست راستشان را بالا برده‌اند، آن را تکرار می‌کنند. در ادامه مداحان این جملات را می‌خوانند:

آل عبا، ای فرات

آل رسول، ای فرات

آل علی، ای فرات...

عالم خراب اولوب

شهزاده اکبریم

(برگردان: دنیا خراب شده / شاهزاده اکبرم.)

در این هنگام سایر عزاداران سینه می‌زنند؛ تا اینکه یکی از بزرگان سه بار نام ابوالفضل و سه بار نام امام حسین (ع) را بر زبان می‌آورد. در این موقع ریتم نوحه‌خوانی عوض می‌شود و مداحان مرثیه‌سرایی را آغاز می‌کنند و پس از آن مراسم پایان می‌یابد.

شاه حسین

قدیمی‌ترین رسم دیرینه شهرستان گوغان را می‌توان رسم شاه حسین یا در تلفظ محلی «شاحسین» دانست. این مراسم تقریباً از شب پانزدهم ذی‌الحجه شروع می‌شود و تا شب عاشورا ادامه دارد.

این مراسم تا روز دوم محرم به «شاه حسین کوچک» مشهور است. در این شب‌ها نوجوانان و جوانان

هر منطقه با برپاداشتن دسته‌های خود، به طرف میدان نماز حرکت و در آنجا عزاداری می‌کنند. اما از شب دوم محرم به بعد این مراسم ساعتی بعد از اتمام مراسم چراغ‌گردانی در شهر آغاز می‌شود. ابتدا نوجوانان و جوانان با نواختن طبل و شیپور مردم را جمع می‌کنند و پس از مرتب کردن دسته‌ها به طرف محوطه بازار به راه می‌افتند.

در هر یک از دسته‌جات شاه‌حسینی، در ردیف اول علم‌برها و سپس طبل‌زن‌ها، شیپورزن‌ها و سنج‌زن‌ها با نظم خاصی حرکت می‌کنند. مداحان اشعاری را در مدح و رثای امام حسین (ع)، حضرت علی اکبر (ع)، حضرت ابوالفضل (ع) و سایر شخصیت‌های عاشورا می‌خوانند و عزاداران آنها را همراهی می‌کنند.

از قدیم رسم است که در تمامی دسته‌جات شاه‌حسینی، عزاداران در دست راست خود چوب‌هایی را می‌گیرند و دست چپ را بر کتف نفر بعدی می‌گذارند. در صفوف اول هم معمولاً پیرمردان و افراد سالخورده به عنوان «سردسته» دسته را به گردش درمی‌آورند.

در تمامی مراحل نوحه‌خوانی، عزاداران با آهنگ خاصی حرکت می‌کنند. پس از مدتی، بسته به نوع دسته‌رانی، یکی از مداحان کلمه «ایمان» را بر زبان می‌آورد. در این هنگام ریتم نواختن طبل‌ها از تک کوبی به سنگین کوبی تبدیل می‌شود و گردش دسته از تند به آهسته تغییر می‌کند و گام‌ها کوتاه‌تر می‌شود. بعد از مدت‌زمانی نوحه‌خوان کلمه «حسین» را می‌گوید و عزاداران در جوابش می‌گویند: «شاحسین» و این عمل چندین بار تکرار می‌شود.

سردسته در اولین گفتن نوحه‌خوان، چوبدستی

خود را پایین می‌آورد و پس از یک چرخش آن را بالا می‌برد؛ بقیه افراد دسته نیز به پیروی از او این کار را انجام می‌دهند. در هنگام اجرای این کار، هر یک از عزاداران به اندازه یک پا به جلو می‌پرد و یکی یکی از طرف سردسته از دسته جدا می‌شوند.

پس از مدتی دوباره طبل‌ها با ریتم تند نواخته می‌شوند و دسته از هم می‌پاشد؛ اما با آهسته‌شدن مجدد ریتم نواختن طبل‌ها، عزاداران دوباره به دسته ملحق می‌شوند و نوحه‌خوانی ادامه می‌یابد.

مراسم شاه حسین در شب‌های تاسوعا و عاشورا به حداکثر اوج ممکن می‌رسد و خیابان‌های منتهی به بازار مملو از جمعیت درون شهر و شهرها و روستاهای اطراف می‌شود.

اذان‌گویی

مراسم اذان‌گویی مخصوص شب‌های تاسوعا و عاشورا است و در بین مراسم شاه حسین انجام می‌شود. در این دو شب مراسم چراغ‌گردانی دیرتر شروع شده و دیرتر هم پایان می‌پذیرد. علاوه بر آن، پخش نذورات و شام در مساجد و حسینیه‌ها موجب می‌شود که مراسم شاه حسین در ساعات آخر شب شروع گردد که ممکن است تا ساعات بامدادی نیز ادامه یابد.

پس از آنکه دسته‌جات شاه‌حسینی از محلات و مناطق تجمع اولیه به طرف محوطه بازار حرکت کردند، هر یک بعد از یک چرخش در محوطه به سوی خیابان یا ناحیه تجمع اولیه خود برمی‌گردند. در این هنگام یکی از مداحان شهر به عنوان مداح اصلی، دسته‌ها را به سکوت دعوت کرده، سپس اشعاری در مدح و رثای امام

مراسم تخته‌زنی شاید از کمیاب‌ترین آیین‌های مذهبی کشور باشد که فقط در یکی دو شهر آذربایجان انجام شود. این مراسم در شهر گوگان به اعتقاد اهالی به خاطر تکریم و بزرگداشت مقام جناب قاسم(ع) و جناب علی‌اکبر(ع) و با کامل‌ترین و گویاترین نوحه‌های محلی برگزار می‌شود.

سفلا برگزار می‌کرده‌اند که تا به امروز نیز چنین است. این مراسم به این شکل انجام می‌شود که اول صبح روزهای تاسوعا و عاشورا، قبل از تشکیل سایر دسته‌جات حسینی، پرچم‌های کفن‌پوشان - که بیشتر بر روی آنها اشکال شمشیر و اشعار مختص ائمه اطهار(ع) است - در خانه‌ای که قرار است مراسم از آنجا شروع گردد، گذاشته می‌شوند. عزاداران با آمدن به این خانه کفن می‌پوشند و سپس دسته تشکیل می‌شود که در صف اول، علم‌برها و سپس طبل‌زن‌ها، شیپورزن‌ها و سنج‌زن‌ها به صورت ردیفی و با نظم خاصی حرکت می‌کنند و رئیس دسته یا یک ریش‌سفید دسته را هدایت می‌کند. همچنین همانند سایر دسته‌جات حسینی، در جلوی دسته اسبی را به حرکت درآورده، پارچه سفیدی بر روی آن می‌اندازند و با شال‌های رنگارنگ آن را تزئین می‌کنند و هر یک از مردم هم که نذری دارد، شال، پول یا روسری بر روی اسب و یا پارچه‌های علم در جلوی دسته می‌چسبانند. بر روی اسب سید نوجوانی را می‌نشانند. این اسب معمولاً مابین علم‌ها و طبل‌ها در فضایی معین به حرکت درآورده می‌شود.

حسین(ع) و یاران باوفایش می‌خوانند. عزاداران نیز چوب‌هایشان را پایین می‌آورند و به مرثیه گوش می‌سپارند. حاضران در محل نیز از دسته‌ها فاصله زیادی می‌گیرند تا مراسم به نحو احسن برگزار شود.

با رسیدن به بیت آخر مرثیه که با آهنگ و ریتم خاصی اجرا می‌شود، عزاداران چوب‌ها را به دست می‌گیرند و به حالت آماده‌باش می‌ایستند. هنگامی که نوحه‌خوان به جمله «پروردگارا به ماتم حسین» می‌رسد، افراد دسته به حالت پرش سه قدم به جلو می‌آیند و سپس به جای خود برمی‌گردند. آنگاه نوحه‌خوان مجدداً بیت آخر را تکرار می‌کند و این بار نیز وقتی به جمله فوق می‌رسد، عزاداران این کار را تکرار می‌کنند. در هر بار پریدن نیز طبل‌ها و سنج‌ها با آهنگ خاصی نواخته می‌شوند. پس از آن، مداح می‌گوید: «لعنت بر یزید، بر آل یزید، بر مریدان یزید؛ قیام؛ صلاه...» عزاداران با حرکت دادن چوب‌های خود آن را تکرار می‌کنند و طبل‌ها نیز به صورت سه‌ضربی نواخته می‌شوند. پس از مدتی مداح می‌گوید: «ایمان» و عزاداران در جوابش می‌گویند: «علی». پس از حرکت دسته‌ها، مداح می‌گوید: «حسین» و با این کلمه مجدداً افراد دسته‌جات به صورت هم‌زمان در محوطه بازار به حالت پرش قدم برمی‌دارند. بدین شکل هر یک از دسته‌جات شاه‌حسینی مراسم را در خیابان‌ها و محلات خود به پایان می‌رسانند.

کفن پوشان

این مراسم مختص دو روز تاسوعا و عاشوراست و مثل سایر عزاداری‌ها قدمتی دیرینه در شهرستان گوگان دارد. از قدیم‌الایام این مراسم را دو گروه از دسته‌جات علیا و

دسته‌های کفن‌پوشان معمولاً سریع حرکت می‌کنند و محله به محله و خانه به خانه می‌روند. هر کس نذری نقدی داشته باشد، آن را تقدیم می‌کند. همچنین در بیشتر نقاط، علاوه بر تدارک دیدن سفره‌های نذری به عنوان ناهار برای اهل دسته و سایرین، در هنگام عبور دسته از جلوی خانه یا محله، در جلوی دسته گوسفند قربانی می‌کنند. به علت کثرت محلات، رسم کفن‌پوشان در روز تاسوعا تا اذان مغرب ادامه می‌یابد. مراسم هر دسته نیز در مسجد محله یا خیابان تجمع اولیه پایان می‌یابد.

تخته‌زنی

مراسم تخته‌زنی شاید از کمیاب‌ترین آیین‌های مذهبی کشور باشد که فقط در یکی دو شهر آذربایجان انجام شود. این مراسم در شهر گوگان به اعتقاد اهالی به خاطر تکریم و بزرگداشت مقام جناب قاسم (ع) و جناب علی اکبر (ع) و با کامل‌ترین و گویاترین نوحه‌های محلی برگزار می‌شود.

در این مراسم که مختص روزهای تاسوعا و عاشورا است، همانند مراسم کفن‌پوشان، عزاداری دسته‌جات از خانه‌ای مشخص شروع می‌شود و در هر یک از خانه‌های مسیر، نذرکنندگان نذورات خود را بین افراد دسته و دیگران پخش می‌کنند.

در مراسم تخته‌زنی هم مثل سایر دسته‌جات حسینی، نوحه‌خوان‌ها و مداحان حضور دارند؛ اما حرکت دسته به صورت دوطرفه است و طبل‌ها به حالت سه‌ضرب نواخته می‌شوند. هر یک از مداحان نیز اشعاری را در مدح و رثای حضرت امام حسین (ع)، حضرت علی اکبر (ع) و حضرت قاسم (ع) می‌خوانند. وجه تسمیه این مراسم آن

است که عزاداران هر دسته دو عدد تخته کوچک در دست دارند که آنها را هماهنگ با ریتم طبل‌ها، شیپورها و سنج‌ها به هم می‌زنند.

در برخی نقاط خیابان‌ها، با دستور رئیس یا بزرگان، دسته کشیده شده، دسته‌ران‌ها به حالت پرش گام برمی‌دارند و سپس دسته به حالت عادی خود برمی‌گردد. این مراسم در روز تاسوعا در اوایل عصر به پایان می‌رسد.

مراسم روز عاشورا

در روز عاشورا هر یک از دسته‌های حسینی، اعم از سینه‌زنان، زنجیرزنان، کفن‌پوشان و تخته‌زنان، با شور خاصی مراسم خود را برگزار می‌کنند. در عصر این روز نیز مراسم شبیه‌خوانی در محوطه بازار یا مسجد جامع برگزار می‌شود.

در ظهر عاشورا تمامی دسته‌جات حسینی در یکی از خیابان‌های منتهی به بازار نماز ظهر عاشورا را برپا می‌کنند. پس از آن، ابتدا دسته‌جات سینه‌زن و سپس زنجیرزن یکی یکی - با نظم و ترتیب خاصی - وارد میدان می‌شوند؛ به این شکل که وقتی هیئتی وارد میدان می‌شود، تا زمان خروج آن سایر هیئت‌ها منتظر می‌مانند و سپس هیئت بعدی وارد می‌شود. پس از خارج شدن هیئت‌های سینه‌زن و زنجیرزن، هیئت‌های کفن‌پوش یکی پس از دیگری با حالت غمباری وارد میدان می‌شوند و مراسم خاص خود را انجام می‌دهند. (امروزه این مراسم را هیئت‌های کفن‌پوشان در روز تاسوعا و یا قبل از ظهر عاشورا به جا می‌آورند.) پس از خروج هیئت‌های کفن‌پوش، این بار دسته‌جات تخته‌زنی یک به یک وارد میدان می‌شوند و محوطه میدان مملو از جمعیت

می‌گردد. بعد از خارج شدن تمامی دسته‌جات تخته‌زنی از میدان نماز، سومین دسته تخته‌زنی شهر در یکی از خیابان‌های اطراف بازار تشکیل شده، به طرف بازار حرکت می‌کند. در پیشاپیش این دسته، گهواره حضرت علی اصغر(ع) قرار گرفته است.

این مراسم با نظمی خاص و حالتی غمبار و با خواندن مرثیه‌های بیشتر و نواختن طبل‌ها با آهنگی خاص، در محوطه بازار و در بعضی مواقع در محل تجمع اولیه به اتمام می‌رسد.

مراسم روز اربعین

در روز اربعین، تمامی دسته‌جات حسینی با نظم و ترتیب از مساجد، حسینیه‌ها، تکایا و منازل حرکت می‌کنند. این مراسم تا هنگام اذان ظهر ادامه دارد. بیشتر دسته‌جات در ظهر و یا عصر روز اربعین به زیارت مرقد حضرت زینب خاتون(ع)، دختر امام موسی کاظم(ع) رهسپار می‌شوند. همچنین در این روز مراسم شبیه‌خوانی نیز در محوطه زیارتگاه برگزار می‌گردد. غیر از مراسم ماه‌های محرم و صفر، سایر آیین‌های مذهبی در شهر گوغان، در منازل، مساجد و یا حسینیه‌ها برگزار می‌شود.

شبیه‌خوانی

موضوع مراسم شبیه‌خوانی در روز تاسوعا، ماجرای حضرت مسلم(ع) و فرزندان آن بزرگوار است که در مسجد جامع شهر برگزار می‌شود. موضوع این مراسم در روز عاشورا نیز ماجرای کربلا و بسته شدن آب به روی یاران حضرت ابا عبدالله(ع) و همچنین توبه حر و شهادت حضرت علی اکبر و قاسم و ابوالفضل(ع) و نیز به تصویر کشیدن شهادت جانگداز حضرت امام حسین(ع) و سوزاندن خیمه‌ها و اسارت اهل بیت آن حضرت است که در محوطه بازار و یا مسجد جامع شهر برگزار می‌شود. شب‌هنگام نیز مراسم شام غریبان با شکوه خاص و حزن‌انگیزی در مسجد جامع و مسجد امام و سایر حسینیه‌ها برپا می‌شود.